

Ondersteuning moet komen vanuit netwerken rondom gezin

Structurele opvoedingsondersteuning moet georganiseerd worden binnen verschillende kringen waarmee de ouders al samenwerken voor het vervullen van de opvoedings- en verzorgingstaak en waarin zij zich in een pluriforme samenleving in kunnen herkennen. Te denken valt dan aan de kraamhulp, het consultatiebureau, de kinderopvang en de school. Daarbinnen moeten professionals beschikbaar komen die problemen kunnen signaleren, de weg naar de hulpverlening wijzen en samenwerking met het gezin als hun taak zien. Voor opvoedingsondersteuning hoeven dus geen afzonderlijke organisaties te worden opgetuigd.

Gezinsopvoeding is wel eens gekarakteriseerd als 'meedoen en zeker weten'; kinderen worden deelgenoot aan een leefstijl die als een vanzelfsprekendheid de basis vormt van het alledaagse samenleven in één huishouden. De ouders zijn, gewild of ongewild, een 'voorbeeld' voor de kinderen. Door de manier waarop ze dagelijks met elkaar leven maken ze de kinderen deelgenoot in hun manier van leven; van hun opvattingen over wat 'normaal' is. Ze dragen een levensvisie over waarin het kind een beeld krijgt van wat het waard is, wat het te verwachten heeft van anderen en wat anderen van hem verwacht-

Dr. P.M. Schoorl

ten. Als het goed is, ontwikkelt zich in het kind een identiteit die gebaseerd is op vertrouwen, zelfvertrouwen en een gevoel van zelfverantwoordelijk zijn. Het voorbeeld van de ouders kan echter ook andere eigenschappen activeren, zoals: hulpeloosheid, vlucht voor verantwoordelijkheid, egoïsme en zorg voor de eigen groep, angst voor wat nieuw of anders is, profiteren ten koste van anderen of van het milieu, hedonisme. Dat bedoelen die ouders meestal niet, maar door de leefstijl van het gezin worden de normen die daar bij horen 'met de paplepel ingegeven'. Opvoeding vindt bewust, maar dus voor een belangrijk deel ook niet bewust plaats.

F A M I L I E - E N G E Z I N S B E L I E D

Vanuit een brede visie op opvoeding wil ik wensen formuleren voor een gezinsbeleid. Daarbij maak ik onderscheid in opvoedingsondersteuning en gezinsgerichte (jeugd)hulpverlening. Gezien de taken van jeugdgezondheidszorg, onderwijs, welzijnszorg en justitie is een goede coördinatie wenselijk. Ik vraag me echter af of gezinsbeleid wel het meest gediend is met één gezinsministerie, als dat een gezinsbeleid zou vertalen in een stelsel van eigen budgetten en voorzieningen. Op allerlei beleidsterreinen zou gewerkt moeten worden aan het optimaliseren van randvoorwaarden in de samenleving opdat mensen hun opvoedings- en zorgtaken aankunnen.

Dynamiek in de levensloop van een gezin

Kinderen en ouders hebben als basis een thuis nodig. Ik ga uit van een thuis, een huishouding waarin volwassenen en kinderen samen leven. Basaal is dat die volwassenen gekozen hebben voor een duurzame verantwoordelijkheid voor elkaar en voor de kinderen die ze verzorgen en opvoeden. Het gaat om een plaats waar het 'mens en medemens zijn' van jongs af aan kan worden ervaren. (Zie het artikel van drs. J.E.B. Markvoort, 'Familie en gezin in de hedendaagse samenleving' elders in deze uitgave, pagina 324 e.v.) Sommigen benadrukken dat het gezin daarom vooral relationeel moet worden gezien; juist de relaties in het gezin zouden als kenmerk hebben dat ze fundamenteel zijn, strikt persoonlijk gericht en aangegaan voor goede en slechte tijden. Het komt me voor, dat in zo'n benadering ideaal en feiten door elkaar lopen. Het ideaal kan richting geven aan wat wenselijk gevonden wordt, maar het is de vraag wat er feitelijk gerealiseerd wordt. Ik

wil de aandacht richten op het praktisch functioneren van de gezinshuishouding. Relaties worden ervaren in en door de dagelijkse omgang rond concrete activiteiten. Voor het gezinsleven geldt het sociaal-psychologisch adagium: "Het programma is het voertuig van de interactie." We moeten ons dus afvragen wat gezinsleden met elkaar doen en hoe dat voorziet in hun behoeften.

De huishouding beschouw ik als de organisatie thuis die, ideaal gezien, gericht is op een optimale bevrediging van de behoeften van gezinsleden. Een goed thuis is een huishouding die de zekerheid kan bieden dat in primaire behoeften wordt voorzien. De mate waarin, en de manier waarop het gezin daar in slaagt vormt 'het verborgen leerplan' in de opvoeding van kinderen. Het concrete takenpakket van de gezinshuishouding verandert door de komst van - en het opgroeien van kinderen, met veranderingen in de maatschappij en met ontwikkelingen in de persoonlijke aspiraties van de volwassenen. In de levensloopvisie is de gezinshuishouding te zien als een bedrijfje dat in de loop van de tijd een ander soort van produkten moet leveren omdat de behoeften van de leden veranderen. De theorie over gezinsontwikkeling onderscheidt per fase verschillende taken. Niet alleen het produkt moet veranderen, ook de beschikbare middelen, hulpbronnen en 'human resources' voor de huishouding en de eisen van de omgeving veranderen. De mogelijkheden om werk en zorgtaken te combineren verschillen met de leeftijd van de kinderen. Dat betekent dat het gezinsleven in telkens nieuwe gezinsfasen moet worden gereorganiseerd. Ook ingrijpende gebeurtenissen, zoals ziekte, migratie en veranderende relaties, kunnen

het nodig maken om nieuwe vormen te zoeken voor het dagelijks leven. Deze dynamiek in de levensloop vraagt veel van het management van de volwassenen. Ze zijn daarin, geweld of ongewild, voor de kinderen een voorbeeld dat veel meer invloed heeft dan hun opzettelijke opvoedingsactiviteiten. Ze kunnen zo lang mogelijk vasthouden aan oude vormen, of nicuwe fasen zien als een uitdaging die ze met vertrouwen aanpakken; ze kunnen in dilemma's autoritaire beslissingen nemen, zich verschuilen achter de autoriteit van anderen of in onderling overleg een oplossing zoeken. Als het goed is laten ze

opgroeiende kinderen in toenemende mate deelnemen aan het overleg over de vormgeving van het gezinsleven. Mondigheid is dan niet alleen 'je laten horen' maar ook 'verantwoordelijkheid op je nemen en rekening weten te houden met anderen'. 'Conformer' wordt soms gezien als een beladen term; 'zich kunnen schikken naar anderen' klinkt al positiever. Zo'n term verwijst naar

het rekening houden met de ander en bereid zijn om ruimte voor hem te maken. In de idee van 'gezinswaarden' staat dat hoog genoteerd. In het artikel 'Familie en gezin in de hedendaagse samenleving' van J.E.B. Markvoort in dit nummer worden waarden opgesomd: intergenerationele zorg, solidariteit, verantwoordelijkheid, samen leven. Het is duidelijk dat het leven in een gezin vooral gezien wordt als een ernstige zaak. Laten we evenwel niet vergeten dat het gezin ook een leerschool is voor: kunnen genieten, onbezorgd en speels kunnen omgaan, dankbaar en te-

vrede kunnen zijn, leven in vertrouwen.

Waarden en normen in de opvoeding

Terecht is bij het verschijnen van het rapport 'Opvoeden in Nederland' door de pers de kanttekening gemaakt dat er verschil is tussen wat ouders zeggen en wat ze doen. In de vormgeving aan het gezinsleven, in de reorganisaties en in het overleg oriënteren mensen zich op een waardenhiërarchie. Die komt maar zelden ter sprake; meestal komt ze tot uitdrukking in de beslissingen die mensen nemen of in gedragingen die ze kri-

**Het gezin is ook
een leerschool voor:
kunnen genieten,
onbezorgd en speels
kunnen omgaan,
dankbaar en
tevreden kunnen
zijn, leven in
vertrouwen.**

tiseren. (Het commentaar van ouders op de nieuwe auto van de buurman kan pedagogisch meer invloed hebben dan hun opvoedingspreek over 'respect voor anderen'.) Belangrijk is dus op welke 'waarden' de ouders georiënteerd zijn in hun manier van leven. Communicatie over waarden vindt lang niet altijd in gesprekken plaats; ze komt tot uitdrukking in de manier van leven.

Ik haal die in het spraakgebruik zo stevig gekoppelde begrippen 'normen en waarden' even los van elkaar; ze zijn naar mijn mening niet gelijk. Het optreden in het alledaagse samenleven wordt geleid door opvattingen over wat 'normaal' is, maatstaven over wat verwacht mag worden, wat nagelaten moet worden in bepaalde situaties, wat prijzenswaardig is of gekritiseerd moet worden. Het zijn de spelregels van het samenleven. Die zijn niet in alle leeftijdsfasen van kinderen en in alle omstandigheden van het gezin hetzelfde. Op de achtergrond van die 'normen'

(maatstaven) liggen 'waarden' die soms ter sprake komen als de regels ter discussie staan en gerechtvaardigd moeten worden. In antwoord op 'waarom-vragen' is meestal een verwijzing te vinden naar meer algemene principes als uitdrukking van waarden. Die verwijzing is sterker naarmate zo'n principe door andere mensen in de omgeving meer als vanzelfsprekend wordt geaccepteerd en er naar wordt gehandeld.

In een open, pluriforme samenleving is de vanzelfsprekendheid van de waardenoriëntatie een basaal probleem. In het publieke domein geldt vaak niet meer dan een minimale moraliteit. Als pedagogen herkennen we in feite niet meer dan de moraliteit van het kleuterniveau: zorg dat de belangrijke autoriteiten je welgezind zijn; als ze niet kijken dan mag het dus. Termen, zoals gedogen, pak-kans, bewaken en dwang, drukken iets uit van de moraliteit in het publieke domein. Voor de ontwikkeling naar een hoger niveau van moraliteit kunnen ouders best wat meer steun gebruiken uit de omgeving. Op zoek naar opvoedingsondersteuning treffen de ouders vele opvattingen naast elkaar aan en professionals die zich zo neutraal mogelijk opstellen tegenover waarden. 'Niet normatief zijn' is een paradox hoog in de waardenhiërarchie in het publieke domein. Het lijkt wel of dat principe ook binnen de gezinsopvoeding veld gewonnen heeft. Voor sommigen hoort bij de moderne visie dat die 'niet-normatief' mag zijn; men zou zich zo neutraal willen opstellen tegenover 'waarden' dat het kind zelf kan kiezen wat bij hem past. We hebben in de jaren zeventig de term 'zelfverwerkelijking' gehad; die leeft nu nog voort als 'autonomie'. Onlangs merkte een student op: "Ieder kind heeft toch het recht om zijn eigen regels te ont-

dekken." Het zou, naar mijn mening, een interessante samenleving worden waarin iedereen zijn eigen regels volgt. Ik denk dat er toch zoiets is als een met anderen gedeelde oriëntatie op waarden en daaraan gerelateerde normen. Daar valt voor een kind nog heel wat aan te ontdekken voordat het zich die waarden 'eigen heeft gemaakt'. De manier waarop regels worden gepresenteerd drukt iets uit over de achterliggende waarden. Als kinderen op een mondige manier leren deelnemen aan het overleg over de gang van zaken in het gezin, worden waarden niet als een pakket overgedragen, maar kunnen ze in vrijheid worden aanvaard. Als de vorm waarin ze tot uitdrukking komen wordt vernieuwd, kunnen ook de waarden opnieuw worden getoetst.

Opvoedingsondersteuning

Het kost, na het voorgaande, niet veel moeite om aan te tonen dat het gezin de steeds veranderende gezinstaken niet alleen aankan en ook nooit alleen heeft hoeven vervullen. Opvoedingsondersteuning kwam uit de kring van mensen die soms even taken van de ouders overnamen. Ouders op hun beurt stonden ook anderen bij. Ook daarin lieten ze kinderen iets zien van de *'ways of life'*. De organisatie en reorganisatie werd grotendeels van anderen afgekeken. Het gezin vond steun in een netwerk van mensen met ongeveer dezelfde waarden-oriëntaties (levensbeschouwing). Daarin waren ook 'professionals' die waarden en de daar uit afgeleide normen expliciet onder woorden wisten te brengen. De belangrijkste steun voor het overdragen van waarden en normen was echter de vanzelfsprekendheid waarmee ze niet ter discussie stonden. Opvoedingsondersteuning is er dus altijd geweest. Ze moet in de

huidige tijd opgespoord en versterkt worden door organisatie binnen de verschillende kringen waarin gezinnen in een pluriforme samenleving hun eigen waarden-oriëntatie herkennen.

Is professionele ondersteuning bij opvoeding slechts nodig voor 'problematiese' gezinnen of dient ondersteuning bij opvoeding een structureel gegeven te zijn voor vele 'normaal' functionerende gezinnen? (zie het artikel van drs. J.E.B. Markvoort 'Familie en gezin in de hedendaagse samenleving' elders in deze uitgave, op pagina 324 e.v.)

Ik kies voor een opvoedingsondersteuning van structurele aard, maar dat betekent nog niet dat daar, onder die benaming, afzonderlijke organisaties voor moeten worden opgetuigd. Opvoedingsondersteuning moet gevonden worden in het netwerk dicht bij het gezin. Ze kan het best gegeven worden door mensen die het kind en de situatie kennen. In de naaste omgeving van het gezin zijn voorzieningen te vinden waar het gezin reeds vanzelfsprekend mee samenwerkt voor het

vervullen van de verzorgings- en opvoedingstaak. Ik denk hierbij aan kraamhulp, het consultatiebureau voor zuigelingen en kleuters, de kinderopvang en de school. Niet de benaming, maar de functie opvoedingsondersteuning zou organisatorisch met deze voorzieningen verbonden kunnen worden. Het gaat dan om het organiseren van voorzieningen voor de kinderopvang, het beschikbaar zijn als gesprekspartner, voorlichting, preventie en het tijdig signaleren van problemen. De school is door de ouders gekozen om er dagelijks mee samen te werken in de opvoeding. Zij kan, gezien haar eigen opvoedingsverantwoordelijkheid, op een legitieme manier zelf initiatief nemen in het contact met de ouders. Ook het consultatiebureau heeft zo'n recht om de verzorging te beoordelen en, zo nodig, initiatief te nemen in het gesprek met ouders. Men kan zich niet beperken tot de taken van medische controle of het geven van onderwijs. In de genoemde voorzieningen moet dan nadrukkelijker gekozen worden voor

Het consultatiebureau voor zuigelingen en kleuters is een vorm van opvoedingsondersteuning die in Nederland allang bestaat.

(foto Mieke Schlaman)

het richten op de gezinsopvoeding. Dat brengt met zich mee dat er binnen die organisaties, naast artsen en leraren, ook professionals beschikbaar moeten zijn die gericht zijn op samenwerking met ouders als hun taak zien en kennis hebben van gezinsopvoeding. Ze moeten in staat zijn om ernstige problemen te signaleren en de weg naar de hulpverlening te wijzen. Hiermee bedoel ik nadrukkelijk niet het problematiseren

van de opvoeding. Daarom zou ik zelfs de benaming 'opvoedingsondersteuning' niet op de deur van die voorzieningen willen zetten.

Ik refereer hierbij aan uitspraken van mijn Groningse collega Vos, die recent de Volkskrant hebben gehaald met zijn pleidooi tegen het professioneel problematiseren van de opvoeding. Ik ben

het met hem eens dat men er tegen moet waken dat alles in de hulpverleningsstroom wordt getrokken. Het is echter belangrijk om te zien wat hij in het niet-geciteerde deel van zijn referaat stelt: "Voor gewone kinderen hoeft niet, door allerlei verklarende theorie over hun gedrag, alle moraliteit van de tadel te verdwijnen. Ouders moeten weer gewoon in hun pedagogisch gezag gaan geloven. Nu verzuimen ze regels te stellen of, als ze dat al gedaan hebben, die te handhaven. Dat geeft juist de conflicten en frustraties." "Warmte, gezag, gewoontevorming en het goede voorbeeld, dat is voor het opvoeden ruim voldoende", (geciteerd naar de Volkskrant, 6 mei 1996). Als ouders dat in een pluriforme samenleving moeten doen hebben ze wel wat steun nodig uit de door mij genoemde

voorzieningen. Met name de kinderopvang (binnen de familie- of kennissenkring) is, als men de zorg voor een kind over het verloop van een aantal jaren beziet, vaak een geschiedenis van improvisaties. Hierbij verdient niet alleen de opvang in de vóór-schoolse periode de aandacht.

Het gezin is niet zo autonoom dat het alles alleen kan. Het misverstand over het autonome gezin is in de hand ge-

**Communicatie over
waarden vindt lang
niet altijd in
gesprekken plaats;
ze komt tot
uitdrukking in de
manier van
leven.**

werkt door het bestuderen van het gezin los van de omringende netwerken. Bovendien is er een scheiding gemaakt tussen onderwijs en opvoeding en wordt opvoeding in Nederland bestudeerd als 'gezinsopvoeding'. Dat is een beperkte visie. Naarmate kinderen en jeugdigen ouder worden vormen de school, de klas en de groep van leeftijds-

genoten een belangrijke opvoedingsomgeving. Opvoedingsondersteuning moet ook in die kringen aanwezig zijn. Dat is geen professionaliseren van de opvoeding, maar het activeren van een taak die wat buiten beeld geraakt was.

Gezinsgerichte hulpverlening

Uit het onderzoek 'Opvoeden in Nederland' heeft vooral de conclusie dat het in circa 85% van de gezinnen naar de mening van ouders wel goed gaat de aandacht getrokken. Had men dan anders verwacht? Ook uit andere bronnen waren immers reeds schattingen bekend dat er met 10 à 20% van de kinderen problemen zijn. Ouders staan dan voor een lastige opgave bij het grootbrengen van de kinderen waar zij primair verantwoordelijk voor zijn. Lang niet altijd is er sprake van onver-

mogen of onwil; hun taak kan, door factoren in het kind, in de omstandigheden of in hun persoonlijk leven, verzaard zijn. Dat is genoeg reden om een zorgvuldig en gezinsgericht beleid te voeren in de hulpverlening. Het versterken van de eigen capaciteiten van het gezin wordt in nieuwe vormen van hulp als doel gekozen.

Kinderen met problemen zijn bekend in de jeugdgezondheidszorg, in het speciaal onderwijs of in de jeugdhulpverlening. In welk circuit men terecht komt hangt ten dele van het probleem, maar ten dele ook van de verwijzer af. De afstemming laat te wensen over. De voorzieningen verschillen in de mate waarin ze toegerust zijn, en belangstelling hebben voor gezinsgerichte hulpverlening. In elk van de circuits is de aandacht wel groeiende. Intensieve programma's zijn vooral gericht op het voorkómen van uithuisplaatsing. Ze worden nog in hoofdzaak op experimentele basis ontwikkeld. Het is jammer dat de inzet van die intensieve hulp pas komt als de problemen reeds hoog zijn opgelopen. Uit het oogpunt van secundaire preventie zou een eerdere en lichtere inzet gewenst zijn. De genoemde circuits zijn daar ieder voor zich mee bezig. Op enkele plaatsen wordt ook de Thuiszorg bij die aanpak betrokken. Naast de eigen 'cultuur' van de circuits, werkt de bescherming van de privacy van gezinnen soms belemmerend op de tijdige uitwisseling van informatie. In de regio-visie wordt in dit verband veel verwacht van vorming van Regionale Bureaus voor de Jeugdhulpverlening. Zij moeten een centrale rol gaan spelen in de diagnostiek en de zorgtoewijzing. De verbinding met de eigen circuits van jeugdgezondheidszorg en (speciaal) onderwijs is hierin nog niet gelegd.

Een belangrijk aspect in de ontwikke-

ling van de hulpverlening is het 'vindplaatsgerichte werken'. Men probeert goede netwerken op te bouwen met de voorzieningen die in de voorgaande paragraaf besproken zijn in verband met opvoedingsondersteuning. De signaleringsfunctie van die voorzieningen en de consultatiefunctie van de hulpverlening kunnen langs die lijnen vorm krijgen. In dit verband wil ik er nog eens op wijzen hoe belangrijk het consultatiebureau, de kinderopvang, het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs zijn als 'vindplaatsen' dicht bij het gezin. Het beleid van 'Weer Samen Naar School' zal basisscholen vaker voor de opgave plaatsen om zelf een behandelingsplan te maken waarin hulp aan de ouders moet worden opgenomen.

Tot slot wil ik wijzen op een paar, pedagogisch gezien, zeer belangrijke doelgroepen voor gezinsbeleid. Het zijn juist geen probleemgezinnen, maar huishoudingen die voor de realisering van het beleid een rol hebben. In toenemende mate wordt een beroep gedaan op opvanggezinnen en verschillende soorten van pleeggezinnen. Het samenwerken met de eigen ouders van kinderen vraagt een goede professionele ondersteuning. Interessant voor gezinsbeleid zijn de ervaringen met 'netwerkplaatsingen'. Pleegkinderen worden dan opgevangen binnen het eigen netwerk van familie of kennissen. Dergelijke plaatsingen drukken een hoge mate van solidariteit en verantwoordelijkheid uit; ze vormen echter ook een uitdaging voor het ontwikkelen van nieuwe vormen van professionele begeleiding.

Dr. P.M. Schoorl is orthopedagoog en verbonden aan de vakgroep Orthopedagogiek van de Rijksuniversiteit Leiden.